

Татјана А. Думитрашковић¹
Педагошки факултет у Бијељини

КРАТАК ПРЕГЛЕД ЕНГЛЕСКЕ КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ О УЛОЗИ РЕЛИГИЈЕ У ШЕКСПИРОВИМ ИСТОРИЈСКИМ ДРАМАМА

Апстракт: Овај рад даје кратак преглед енглеске књижевне критике о улози религије у Шекспировим историјским драмама. Религија је у овим драмама посебно значајна са аспекта политике, и у том контексту је Шекспир приказује и критикује. Међутим, енглеска књижевна критика није се бавила овим сегментом Шекспировог критичког става према друштву. Бавећи се религиозним димензијама његовог дела та критика је, углавном, расправљала о Шекспировом религиозном убеђењу, већој или мањој заступљености елемената католичанства или протестантизма у његовим драмама покушавајући да га сврста у припадника једне или друге цркве. Улога религије са аспекта политике у Шекспировим историјским драмама је у тим критикама занемарена.

Кључне речи: Шекспир; критичка мисао; религија; политика.

Увод

У Шекспировим историјским драмама црквени великодостојници су од изузетног значаја за анализу и приказивање Шекспирових идеја о политичком аспекту религије у друштвеном животу Енглеске. Они су у потпуности у служби политике и владара, а религију користе само као маску иза које крију своју дволичност и неморалност и коју вешто навлаче када треба да оправдају своју похлепу, корумпираност и нехуманост. Шекспир нарочито истиче њихову лажну побожност желећи да покаже колико је често злоупотребљавана у манипулисању религиозним осећањима верника, а све у циљу стицања личне користи и богатства. А кад су им то богатство и моћ угрожени, они су спремни, у име цркве, и на најтеже злочине да би их повратили и задржали. Бескрупулозни и властољубиви кардинал Винчестер у *Хенрију VI, 1, 2*, који убија свог синовца да би се дочепао власти, подмукли и дво-

¹ tatjana.dumitraskovic@pfb.ues.rs.ba

лични кардинал Пандулф у *Краљу Џону*, који је, плашећи се губитка моћи и богатства које она доноси, подстиче ратове и убијања, охоли и славољубиви кардинал Вулси у *Хенрију VIII* који разним сплеткама и интригама шаље у смрт своје непријатеље и жели да изједначи своју власт са краљевом, најбољи су примери моралне деформисаности, па чак и злочиначке природе високог свештенства, које је духовне вредности потпуно подредило материјалним.

У енглеској шекспирологији и критици није посебно обрађена тема улоге религије са становишта политике у Шекспировим историјским драмама. Енглески шекспиролози су вероватно из идеолошко - политичког опортунизма избегавали да осветле овај сегмент Шекспировог критичког става према друштву, иако су његовим историјским драмама посвећивали сразмерно исто толико пажње колико другим његовим делима (трагедијама и комедијама). Кад је реч о историјским драмама, они су се више бавили неким другим темама као што су извори који је Шекспир користио и његов однос према њима, затим опис и карактеризација главних ликова, питања датума настанка појединих драма и Шекспировог ауторства, као и самим садржајем драма, а у светлу политике првенствено питањем о божанском праву краљева. Онда када су се бавили религиозним димензијама његовог дела, углавном су то биле полемике око тога да ли је Шекспир уопште био хришћански писац, колико је у своја дела уградио елементе хришћанства и ако јесте, да ли су та дела више прожета идејама католичанства или протестантизма.

Енглеска књижевна критика

Цео деветнаести век ће тако протећи у настојању да се Шекспирово дело протумачи и усклади са хришћанском теологијом, као и у борби између протестаната и католика око питања да ли је Шекспир био припадник ове или оне секте.

Почетком двадесетог века Бредли (А. С. Bradley) је у својој чувеној студији *Шекспирова трагедија (The Substance of Shakespearean Tragedy, Lectures on Hamlet, Othello, King Lear, Makbeth)* обратио пажњу и на Шекспирово схватање света у светлости хришћанства. То су, углавном, била питања о трагичној кривици, о представљању греха и страдања у Шекспировим драмама, о злу и добру укључујући и Бредлијев став да се Шекспир није доследно држао ниједне хришћан-

ске доктрине, нити да је у својим делима изражавао своја убеђења о њима. Објашњавајући појмове добра и зла, трагичне кривице, патње и судбине у Шекспировим драмама, Бредли не поставља питање улоге религије са аспекта политике у њима и у потпуности запоставља овај важан сегмент Шекспировог става према друштву и животу, који је највише изражен у његовим историјским драмама (Bradley, 1904).

Четрдесетих година двадесетог века Шекспирове историјске драме су, уопште узев, углавном проучаване у светлу слике света која је преовлађивала за време Елизабетине владавине са покушајима да се докаже колико је та слика присутна у тим драмама и колико су главни ликови носиоци доктрине тјудорске власти и политике. Тема улоге религије и свештенства у служби политике у овим драмама је у тим истраживањима потпуно занемарена.

У свом делу *Шекспирове историјске драме (Shakespeare's History Plays)* енглески шекспиролог Тилијард (E. M. W. Tillyard) анализира Шекспирове историјске драме (све изузев *Хенрија VIII*, за коју сматра да није Шекспирово дело), показујући како је Шекспир, ослањајући се на историјске изворе и популарну драмску литературу, успео да створи нова и јединствена дела. Он такође даје приказ слике света елизабетанског доба, тј. веровања у идеју о начелу о реду и поретку ствари, као и о казнама које сустижу и генерацијама прате оне који тај поредак поремете, тј. тиране и узурпаторе, показујући како су таква схватања утицала на Шекспира и његова дела. Елизабетанска слика света је подразумевала да су елизабетанци увек видели везе између свега што се догађало у природи, животу и историји, инсистирајући на космичком контексту било које појаве. Енглеско краљевство је део космоса који је хијерархијски уређен и којим управља божје провиђење. Дужност поданика краљевства је да безусловно слушају владара јер, свако и све има своје место у природном поретку. Анализирајући Шекспирове историјске драме Тилијард сматра да су Шекспирове тетралогije организоване око једног модела који види развој историјских догађаја као последицу дејства божјег провиђења, тј. поред проучавања Шекспирових идеја о историји било је неопходно указати на неке од општијих, космичких појмова са којима је, за елизабетанце, историја била нераскидиво повезана (Tillyard, 1944).

Политички ликови у Шекспировим делима (Political Characters of Shakespeare) Џона Палмера (John Palmer) из 1945. садржи есеје о Ричарду III, Ричарду II и Хенрију V. Његове анализе, дају блиску и

субјективну слику карактера Шекспирових „политичких ликова”, без освртања на савремену политичку мисао за коју су Лили Кемпбел и Тилијард сматрали да је неопходно познавати да би се анализирале Шекспирове историјске драме. Сматрајући да је његове савременике интересовало да на позорници виде краљеве, принчеве и генерале, он је узимао од Холиншеда или Плутарха причу или ситуацију која му је омогућавала да то што се од њега очекивало и покаже. Али, његови ликови су га, на првом месту интересовали као људи, без обзира на то да ли су били на истакнутим положајима или не.

Први пут штампана 1947. године књига Лили Кемпбел (Lily Campbell) *Шекспирове историје (Shakespeare's Histories)* била је одмах прихваћена и поздрављена као још један користан приказ Шекспирових драма из националне историје. Она у свом делу најпре полази од става да се историјске драме морају посматрати одвојено од трагедија и комедија, а Шекспирове историје посматра у односу на политику и историјску мисао Елизабетиног доба, јер су оне, у ствари, одраз једног политичког модела карактеристичног за политичку филозофију тог доба. Шекспирове идеје и искуства условљени су временом и местом у коме живи, сматра Лили Кемпбел, и закључује да су Шекспирове историјске драме као огледало у коме су његови савременици могли да виде тадашње друштвене проблеме приказане као слике из прошлости. Сликајући владавине енглеских краљева из прошлости, Шекспир је на себи својствен начин успео да сликама из енглеске историје пружи универзалност, која је најважнија одлика сваког врхунског књижевног дела (Campbell, 1947).

Шекспирове историјске драме штампане у угледном Арденовом издању (Arden Shakespeare) имају предговоре чији су се писци углавном усмерили на испитивања текстуалних проблема, питања ауторства и настанка драма, на проучавања њихове композиције, као и на историјске изворе које је Шекспир користио и колики је био утицај тих извора на њега.

Историјским и драмским изворима Шекспирових историја бавио се и Џефри Булоу (Geoffrey Bulough) у трећем и четвртном тому свог дела *Наративни и драмски извори Шекспирових драма (Narrative and Dramatic Sources of Shakespeare)* (1960). Оба тома говоре о главним изворима које је Шекспир вероватно користио за радње и ликове у својим драмама из националне историје. У уводу анализе сваке драме он је покушао да покаже како је Шекспир користио дате изворе, колико

је од њих одступао, колико им је био доследан и колики је био њихов утицај на Шекспирову мисао и приступ темама својих драма, а не додирује питање религије, њене злоупотребе и корупције свештенства.

Критичари Шекспировог дела друге половине двадесетог века такође занемарују питање политичке улоге свештенства и религије у Шекспировим историјским драмама, а када говоре о религији у Шекспировим делима уопште, онда је посматрају у контексту Шекспирове религиозности, обавезно полемишући о томе да ли је Шекспир био протестант, католик или да ли је уопште био хришћанин.

Хаксли (Aldous Huxley) у свом есеју *Шекспир и религија* (*Shakespeare and Religion*), који је објављен у магазину *Show* 1964. године расправља о Шекспировом религиозном убеђењу сматрајући да га је немогуће сазнати из његових дела, јер је Шекспир био драмски писац чији ликови изражавају сопствене ставове и убеђења (укључујући и религиозна) који не морају бити истовремено и његова лична. Хаксли је уверен да Шекспир није живео као папист, јер да јесте био би у сталном сукобу са законом. С друге стране идеје које су присутне у неким његовим драмама нису ни мало протестантске. Оно што нам Шекспир пружа кроз своје драме, по Хакслију, није систем религиозних убеђења, већ скуп различитих погледа и коментара у вези са људском предвидљивости људских поступака, које дају Шекспирови ликови разних карактерних особина и друштвених класа.

Брајдон (Troy K. Brydon) у свом есеју *Шекспир и католицизам* (*Shakespeare and Catholicism*) (1965) говори о религиозним димензијама Шекспировог дела посматраним кроз призму промена које су се десиле у религиозном животу Енглеске за време Хенрија VIII и Елизабете I, Шекспировог одрастања и утицаја друштва и васпитања на његово стваралаштво. Сматрајући да су Шекспирова религиозна убеђења мешавина католичког разумевања хришћанства које је наследио од својих родитеља (који су по његовом уверењу, и поред наводног изјашњавања као протестанти остали католици у срцу и души) и промена на религиозној сцени Енглеске шеснаестог века, он каже да су религиозне теме које прожимају Шекспирова дела у суштини хришћанске, тј. да садрже и протестантске и католичке идеје, изражавајући наду како у политичко тако и у духовно спасење.

Лорен Тогтмен (Lauren Tогtman) у свом есеју *Историја религије у Енглеској* (*The History of Religion in England*) (1965) описујући промене које су се десиле у области религиозног живота за време Хенрија

VIII и Елизабете I, каже да су оне у великој мери утицале на драмске писце тога доба, истичући да су све драме биле прожете политичким тоновима и биле врло популарно средство за ширење пропаганде. Она затим поставља питање да ли је Шекспир био хришћанин или не, примећујући да нема пуно сигурних доказа ни за једну ни за другу претпоставку да би на крају есеја дала кратак приказ религије у драмама *Мера за Мери* и *Ричард II*, без осврта на проблем злоупотребе религије у политичке сврхе.

Занимљив приступ овој теми има Џонатан Долимор (Jonathan Dollimore) који ренесансну драму види у контексту радикалног друштвеног и политичког реализма. По њему, не само да су њени писци, укључујући и Шекспира, рушили религиозну ортодоксност, већ су критиковали доминантне идеологије државне моћи и политике. Посматрајући религију као средство за остваривање политичких циљева, Долимор сматра да је религија била нужан инструмент за остваривање и освајање моћи. А као потврда да је у драмама тог периода било не само осуде религиозне и политичке ортодоксности, већ и субверзивног деловања, јесте и велика цензура којој су подвргавана сва драмска и остала књижевна дела (Dollimore, 1984).

Артур Фарстад (Arthur L. Farstad) (1991) указује на утицај Библије на Шекспирова дела постављајући питање да ли је Шекспир био католик или протестант, констатујући уједно да одговор никада нећемо сазнати, док Џерард Пинсис (Gerard M. Pinciss) (2000), тврди да је, иако је у Шекспирово време било опасно писати о религији, он о њој писао првенствено желећи да задовољи захтеве публике, паметно избегавајући цензуру у књижевном стваралаштву. Истичући како је религија била опасна а истовремено и врло важна тема о којој се писало и полемисало, Пинсис описује „религиозну климу“ у којој су настала Шекспирова дела, сматрајући да је он у тим делима ипак, био наклоњенији протестантској струји.

Говорећи о Шекспировом религиозном убеђењу, професор др Вујадин Милановић у предговору свог превода *Хамлета* спомиње, између осталог, и последњу међународну конференцију о Шекспиру одржану у Стратфорду у лето 2002. године на којој је главна тема била „Шекспир и религије“ и каже: „И онако како је кренуло у првом реферату, тако је ишло и до краја петодневног рада овог форума. Испало је да је и Шекспирова главна дилема била - којој ће се секти привољети, али га је само мучило како то да сакрије; како би се, кукавички, из стра-

ха, или опортунистички или шићарцијски продао; или пак додворио и једним и другим у његовој публици, не марећи за суштину питања. Нико од најпозванијих учесника није поднио саопштење о најдубљим, филозофским аспектима његовог дјела, а то значи и о религиозном“ (Милановић, 2002: xlvi).

О Шекспиру као политичком и верском дисиденту говорила је Клер Есквит (Clare Asquith), не дотичући се теме злоупотребе религије од стране свештенства у Шекспировом делу (2005). Она сматра да Шекспирове драме нуде озбиљан увид у политику и живот истакнутих личности његовог доба. Њихово декодирање, односно откривање скривеног значења показује да је Шекспир био генијалан писац, подржан од стране католичких дисидената, и да је користио позорницу да напада и разоткрије режим за који је веровао да је преузео илегалну контролу над земљом у којој је живео.

На многобројне покушаје да се Шекспир окарактерише као католик или протестант, можда је најбољи одговор дао протестантски теолог Роберт Бејн који на крају свог чланка објављеног у зборнику чланака о животу у Шекспировој Енглеској, објављеном 1916. закључује да Шекспиров став према Библији „није ни у ком смислу био професионалан или теолошки Његова религија је била религија човјека који је стајао изван свих секти свог доба без презира и једне од њих. Његова религија, укратко, јесте гледиште или дио његовог општег погледа на живот и људско друштво. Она садржи универзалност, толеранцију, дубоку хуманост његове драмске умјетности.”²

Закључак

Главна питања књижевних критичара Шекспира, када су се бавили темом религије у Шекспировим делима, била су питања Шекспировог религиозног убеђења, као и то колико је то његово убеђење присутно или не у његовим делима. Политички аспект улоге религије и свештенства није препознат као тема коју треба размотрити или анализирати, иако је она имплицитно присутна у Шекспировим историјским драмама. Енглеска књижевна критика није се бавила питањима злоупотребе религије од стране свештенства у политичке сврхе у Шекспировим историјским драмама. Јер бавећи се темом злоупотребе религије од стране свештенства и владара, као и неморалности и ко-

² Цитирано према наведеном делу В. Милановића, стр. xlvi

румпираности свештенства периода који описује, Шекспир се дотакао универзалне теме о злоупотреби религије и свештенства. Шекспирово корумпирано и неморално свештенство је свештенство не само његове и претходних епоха већ и епоха које ће уследити, све до данашњих дана, а религија је била и остала моћно средство манипулисања ради остваривања политичке моћи и материјалне користи.

Литература

- Asquith, C. (2005). *Shadowplay: The Hidden Beliefs and Coded Politics of William Shakespeare*. Public Affairs.
- Bradley, A. C. (1904). *The Substance of Shakespearean Tragedy, Lectures on Hamlet, Othello, King Lear, Makbeth*. London: Macmillan.
- Brydon, T. K. (1965). Shakespeare and Catholicism. In Eugene, M. Waith (Ed.). *Shakespeare: The Histories – a collection of critical essays*. New York: Prentice – Hall, Inc. Englewood Cliffs.
- Bullough, G. (1960). *Narrative and Dramatic Sources of Shakespeare*. London: Routledge and Kegan Paul. New York: Columbia University Press.
- Campbel, L. (1963). *Shakespeare's "Histories"*. London, Methuen and Co., 1963.
- Dollimore, J. (1984). *Radical Tragedy (Religion, Ideology and Power in the Drama of Shakespeare and his Contemporaries)*. The University of Chicago Press, 1984.
- Farstad L. A. (1991). Grace in the Arts: Shakespeare, the Bible, And Grace. *Journal of the Grace Evangelical Society*, Jotges 04:1, 47-51
- Huxley, A. (1964) Shakespeare and Religion. *Show Magazine*. Retrieved from: <https://sirbacon.org/links/huxley2.htm>
- Милановић, В. (2022). Вилијам Шекспир, *Трагедија Хамлета краљевића данског*. Београд: Српска Европа.
- Palmer, J. (1945). *Political Characters of Shakespeare*. London: Macmillan and Co Limited.
- Pinciss, G. M. (2000). *Forbidden Matter: Religion in the Drama of Shakespeare and His Contemporaries*. University of Delaware Press.
- Togtman, L. (1965). The History of Religion in England. In Eugene, M. Waith (Ed.). *Shakespeare: The Histories – a collection of critical essays*. New York: Prentice – Hall, Inc. Englewood Cliffs.
- Tillyard, E. M. W. (1944). *Shakespeare's History Plays*. London: Chatto & Windus.

A SHORT SURVEY OF ENGLISH CRITICISM ON THE ROLE OF RELIGION AND CLERGY IN SHAKESPEARE'S HISTORY PLAYS

Summary: *This paper presents a short survey of English criticism dealing with the role of religion in Shakespeare's history plays. Religion in these plays is of a great importance from the aspect of politics. It is in this context that Shakespeare presents and criticises it. However, English and Serbian literary criticism do not deal with this aspect of Shakespeare's critical attitude towards society. Even when the critics deal with the role of religion in his plays, they usually discuss Shakespeare's religious belief, trying to classify him as a member of Protestant or Catholic church. The role of religion in the service of politics in Shakespeare's history plays is completely neglected by such critics.*

Keywords: *Shakespeare; critical thought; religion; politics.*

